

HAMZA SHE'RIYATIDA RAMZ VA OBRAZ POETIKASI

Sevinchoy Yoqubova,*Alisher Navoiy nomidagi ToshDO'TAU dotsenti v.b.,
filologiya fanlari fanlari bo'yicha falsafa fanlari doktori (PhD)**Toshkent, O'zbekiston*

ORCID ID: 0009-0004-8104-3252

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18843720>

Abstrakt. Ushbu maqolada o'zbek adabiyotshunosligidagi dolzarb masalalardan biri badiiy obrazning Hamza she'riyatida qo'llanilishi, badiiy-estetik vazifalari tahlil etilgan. Unda mumtoz adabiyotimizda keng qo'llanilgan badiiy obrazlar tadqiq etilib, Hamza ijodida mazkur obrazlarga yangi ma'no va mazmun yuklanganligi yoritib berilgan. Bu esa maqola muallifiga jadid she'riyatining dunyoviy va ijtimoiy mohiyatini chuqurroq anglash va tushunishga imkon yaratgan.

Maqolada Hamza Hakimzoda Niyoziy she'rlari misolida obrazlarning XX asr boshlari o'zbek she'riyatidagi o'rni o'rganilgan.

Kalit so'zlar: She'riy asar, adabiy janr, tuyg'u va kechinma, lirik qahramon, badiiylik, tasvir, ifoda, obrazlilik, ramz, o'ziga xoslik.

Abstract. This article analyzes one of the pressing issues in Uzbek literary studies—the use of artistic imagery in Hamza's poetry and its artistic and aesthetic functions. The study examines artistic images widely employed in classical literature and demonstrates that in Hamza's творчество these images acquire new meanings and content. This enables the author to gain a deeper understanding of the secular and social essence of Jadid poetry.

The article investigates the role of imagery in early twentieth-century Uzbek poetry based on the poems of Hamza Hakimzoda Niyoziy.

Keywords: poetic work, literary genre, feelings and experiences, lyrical hero, artistic quality, depiction, expression, imagery, symbol, originality.

Аннотация. В данной статье анализируется одно из актуальных направлений узбекского литературоведения — использование художественного образа в поэзии Хамзы, а также его художественно-эстетические функции. Рассматриваются художественные образы, широко применявшиеся в классической литературе, и показано, что в творчестве Хамзы им придаётся новое значение и содержание. Это позволило автору статьи глубже осмыслить и понять светскую и социальную сущность джадидской поэзии.

В статье на примере стихотворений Хамзы Хакимзоды Ниязи исследуется место образов в узбекской поэзии начала XX века.

Ключевые слова: поэтическое произведение, литературный жанр, чувства и переживания, лирический герой, художественность, изображение, выражение, образность, символ, своеобразие.

Kirish. XX asr boshlarida yashab faoliyat yuritgan ko'pgina ijodkorlarimiz singari Hamzaning adabiy va ijtimoiy faoliyati ham jadidchilik harakati bilan uzviy bog'lagan. Hamza xalqni ma'rifatli qilish maqsadida Qo'qon va Marg'ilonda yangi usuldagi maktablar ochadi va bu maktablar uchun darsliklar yaratadi. Uning «Yengil adabiyot», «O'qish kitobi» va «Qiroat kitobi» singari darsliklari bu jihatdan xarakterlidir.

Hamzaning katta yoshdagilar uchun “Milliy ashulalar uchun milliy she'rlar” majmuasi (1915 – 1917) jadid adabiyoti taraqqiyotida muhim o'rin tutadi. Ushbu majmua “Oq gul”, “Qizil gul”, “Yashil gul”, “Sariq gul”, “Pushti gul”, “Safsar gul”, “Atir gul” kabi

she'riy kitoblardan tarkib topgan [9]. Ular o'z davridayoq "adabiyotdagi yangilik", "eski qayg'uli kuylarni jonlantirish" uchun yangi yo'llar qidirish tarzida baholandi [7. 21 b.].

Jadid adabiyotining yetuk tadqiqotchisi filologiya fanlari doktori N.Afoqova Hamzaning "Milliy ashulalar uchun milliy she'rlar" majmuasiga kirgan she'rlar aruz va barmoq vaznida yaratilgan she'rlar o'rin olganini ta'kidlab shunday deydi: "Hamzaning barmoq vaznidagi she'rlari ohangning ravonligi, silliqdigi, saktaliklarning deyarli uchramasligi bilan xarakterlanadi" [1. 16]. Hamzaning ashulalar to'plamlaridagi she'rlari aruz va barmoq vaznlarida yozilgan bo'lib, ular xalq ashulalari kuylariga mosligi bilan ajralib turadi. Bu manzumalarda Hamza yashagan davrining muhim ijtimoiy-ma'rifiy, axloqiy-ta'limiy masalalari o'z ifodasini topgan. Mavzu nuqtai nazaridan mazkur asarlar xalq dardi va intilishlarini aks ettiradi, ilm-ma'rifatni ulug'laydi, xurofotni tanqid qiladi.

Adabiyotlar sharhi. O'zbek adabiyotshunosligida XX asr boshlaridayoq jadid adabiyotiga mumtoz poetik an'analarning ta'siri masalasini o'rganishga kirishilgan bo'lsa-da, kommunistik mafkura ta'sirida 30-yillardan e'tiboran jadidlar ijodiy merosini tadqiq qilish man etilgani sababli bu jarayon muayyan muddat to'xtab qolgan edi. Biroq XX asrning 60-80-yillarida ayrim izlanishlar amalga oshirila boshlagani kuzatiladi. Masalan: H.Yoqubov, E.Karimov, B.Qosimov, A.Aliyev va tojik olimi X.Mirzozoda ilmiy tadqiqotlari bu jihatdan diqqatga sazovordir. Afsuski, bunday xayrli intilishlar yo'li to'sib qo'yilgan edi.

XX asrning 80-yillari oxiri va mustaqillik davrida, O.Sharafiddinov, U.Normatov, N.Karimov, B.Qosimov, B.Nazarov, B.Do'stqorayev, Sh.Turdiyev kabi adabiyotshunoslar jadid ijodkorlari shaxsiyati va adabiy merosini xolis ilmiy baholash, bu adabiyotning taraqqiyot tamoyillarini milliy istiqloq mafkurasi asosida o'rganish yuzasidan salmoqli ishlarni amalga oshirdilar. H.Boltaboyev, Sh.Rizayev, I.G'aniyev, D.Quronov, Z.Abdurashidov, N.Afoqova, Z.Mirzayeva, M.Tojiboyeva, R.Sharipov va Sh.Hojiyeva ishlarida jadid adabiyotshunosligi, jadid dramasi va nasri poetikasi, ma'rifat talqini, she'riyatdagi ramzlar va shakliy yangilanishlar, ijtimoiy voqelik ifodasi, jadid adabiyotining xorijda o'rganilishi, alohida ijodkorlar lirik merosi kabi ilmiy-nazariy muammolar tahlil qilindi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqola mavzusini yoritishda kontekstual tahlilning sotsiologik, tarixiy-madaniy, tarixiy-qiyosiy, qiyosiy-tipologik yondashuvlaridan foydalanildi.

Natijalar. Hamzaning lirik qahramoni davr va zamon farzandi o'laroq, razolat o'rnini adolat, jaholat o'rnini ma'rifat egallashini istaydi. Shuning uchun u kuch-quvvatini xalqqa ilmu urfon tarqatishdek xayrli ishga safarbar etadi. Demak, mazkur she'rlarda xalqimiz katta yoshdagi qatlaminin milliy va ijtimoiy ongini uyg'otish, ularni e'tiqod birligi negizida birlashtirish g'oyasi ustuvorlik qiladi.

Ashula to'plamlari muallifning 1914-1915 yillarda yaratgan "Yengil adabiyot", "Boshlang'ich maktablar uchun o'qish kitobi" kabi dasrliklaridagi ma'rifatparvarlik

g'oyalari izchil davom ettiradi. Hamzaning qo'shiq janriga murojaat qilib, xalq qo'shiq va kuylarining poetik ohanglaridan barakali foydalanishi, to'plagan kuylardan o'ttiztasiga yangi she'rlar yozishi tasodifiy hol emas. Shoir ma'rifatparvarlik g'oyalarning xalqimiz orasida tez va salmoqli tarzda keng tarqalishini ko'zlagan. Shuning uchun elning orzu umdlari, fikr va tuyg'ulari, kurash va intilishlari aks etgan ashulalardan, kuylardan unumli foydalangan.

Muhimi shundaki, shoir ayrim ashulachilar tamonidan buzib aytilayotgan va so'zlari o'sha davr talablariga yetarli javob bermaydigan qo'shiqlarni yangi matnlar bilan boyitgan. O'zi muhim deb sanagan va kishilarga xushchaqchaq kayfiyat bag'ishlovchi qo'shiqlarning badiiy matnlarini yangilagan. Xalq kuylariga she'rlar yozib ularni to'plam holiga keltirarkan, "eng yaxshi, saralangan" ma'nosida to'plamlariga "Gul" nomini bergan. Jumladan, shoir: "Dilog'on", "Eski Turon", "Eski Xorazm", "Kel menga, shohim, hay-hay", "Gul-g'unchalar", "Do'st mavlon-ey", "Yalang davron-ey", "Jon to'ralar-ey, Oллоh", "Jon Qo'zivo'y", "Voy, zolim", "Aytaylik, o'rtoq", "Laylixon, Anorxon yorim-yey", "Dodimga yetsang-chi", "Olma-anoringga balli" singari o'nlab ohanglardagi ashulalar poetik matnini o'zgartirgan. Hamza o'zining ijodiy niyati ijrosi xususida to'xtalib: "...milliy tabarruk ashularimizning o'rni yo'qolmasun uchun ba'zi kabih she'rlar o'rniga milliy she'rlar tartib berub hamma ohang va kuylarimizni topub, bir necha bo'limda nashr etmak niyatidamiz"[7, 21] - deb yozgan, shu boisdan o'z to'plamlarini "Milliy ashulalar uchun milliy she'rlar majmuasi" deb ataganini izohlagan edi.

Darhaqiqat, "Majmua"ga kirgan "Yig'la, Turkiston", "Ko'zni oching, qardoshlar", "Darmon istariz", "Millat deganlarning oqar ko'z yoshi", "Yaxshi holin yo'qotgan oqibatsiz Turkiston", "Past ekanmu inqilobimiz muncha", "Yashanglar, yashaylik, Turon" singari o'nlab she'rlar g'oyatda milliy va dardkashligi, musiqiy ohangdorligi bilan alohida ajralib turadi. Bu she'rlarda milliy uyg'onish g'oyalari aks etgan. Ana shunday she'rlar Hamzani milliy uyg'onish davri adabiyotining yirik narmoyondalaridan biriga aylantirdi.

Rus tanqidchisi Vissarion Grigoryevich Belinskiy (1811-1948) : "*Poeziya hayot ifodasidir yoki yanada to'g'rirog'i, hayotning o'zidir. Bugina emas, poeziyada hayot chinakam voqelikdan ko'ra hayotiyroq namoyon bo'ladi*" [2, 99] - deydi. Bu fikrlar tasdig'i uchun Hamza she'riyatidan ko'plab misollar keltirish mumkin. Masalan, "Darmon istariz" ashulasida shunday baytlar bitilgan:

*Bu Nihon qon yig'layur millat uchun laylu nahor,
Yoz o'tub, qish keldi holo, bizga bo'lgan yo'q bahor,
Sarsari bodi jaholat qilmak istar toru mor,
Chora shul: maktab ochaylik, shoyad o'lsun sabzalar,
Ey musulmonlar, qachon bir darda darmon istariz?
Millata shavkat, taraqqiy, sha'nu davron istariz? [7, 14].*

Yuqoridagi she'rdagi millat va xalq kelajagi uchun iztirob chekayotgan lirik "men"ning ichki kechinmalari shoirona ifoda etilgan. Unda shoir fikr qarashlari turli obrazli ifoda va ramzlar orqali tasvirlanadi. Adabiyotshunos Hamidulla Boltaboyev ramz va ramziylikka xos belgilar to'g'risida shunday yozadi: *"Ramz mohiyatan allegoriyaga yaqin, undan farqi shuki, ramz kontekst doirasida ham o'z ma'nosida, ham ko'chma ma'noda qo'llanadi. Ramzning ma'nosi kontekst doirasida va shartdan xabardorlik bo'lganda reallashadi"* [3, 90].

Bu fikrlarni yuqoridagi misralarga tatbiq etadigan bo'lsak, unda "yoz", "qish", "bahor" kabi yil fasllarini anglavtuvchi so'zlari ramziy ma'noda qo'llanilgani oydinlashadi. Adabiyotshunos olim Tozagul Matyoqubovning ta'kidlashicha: *"Mumtoz shoirlar ijodida ko'pincha "qish" – baxtsizlik va musibat, kulfat; "bahor" – yoshlik va go'zallik, mehnat hamda farog'at ramzi sifatida ifodalansa, "kuz" – hazon fasli sifatida tushkun bir kayfiyatning, bo'lajak fojeaning darakchisi tarzida tasvirlanadi"* [9, 90]. Hamzaning yuqoridagi misralarini shu nuqtayi nazardan tahlil qilsak, "yoz", "qish", "bahor" ramziy obrazlar ekani oydinlashadi. Millat uchun qon yig'layotgan lirik qahramon yaxshi kunlar o'tib, qayg'uli, musibatli kunlar boshlanganini yoz va qish ramzlari orqali tasvirlaydi.. Farog'atli kunlarni bahor ramzi orqali ifodalayotgan shoir uchun millat dardiga davo – bu maktab ochib ma'rifatga erishishdir. Bu esa xalqni taraqqiyotga boshlaydi.

Akademik Naim Karimov ta'kidlashicha, *"Hamza jadidchilik harakatiga kirib kelganida, uning asosiy dasturi ishlab chiqilgan, jadid adabiyoti oldida turgan vazifalar esa oydinlashgan edi. Lekin ijtimoiy ongi o'smagan, parokanda ommani uyg'otuvchi, uni o'zini anglashga ko'mak beruvchi kuchlar hali yetarli emas edi. Hamza o'zbek jadidlari oldida turgan milliy uyg'onish jarchisi bo'lishdek tarixiy vazifani his etish jarayonida o'z iste'dodining qirralarini kashf etib bordi... "Milliy ashulalar uchun milliy she'rlar" turkumidagi she'rlarida milliy uyg'onish g'oyalari ilgari surdi"* [4, 11].

Binobarin, Hamza o'zbek jadid ziyolilari safida faol ishtirok etdi. O'z ijodining markaziga xalq manfaatini qo'ya oldi. 1918 yilga kelib Hamza ijodida jadidchilik qarashlaridan bir oz chekinish belgilari ham ko'zga tashalana boshlaydi. Buning obyektiv va subyektiv sabablari bor edi. Zotan, shoir 1917-yilning 28-noyabrida tashkil topgan "Turkiston muxtoriyati"ga katta umid bilan qaragan, so'ngra umidlari chil-parchin bo'lgandi.

Turkistonning tenglar ichra teng bo'lib yashashi, o'lkadagi barcha millatlarning huquqiy daxlsizligi ta'minlanish, mamlakat demokratik asoslarda mustaqil taraqqiy qilishi haqidagi Turkiston Muxtoriyatining g'oyalari unga juda ma'qul edi. Agar o'sha davr milliy matbuotini kuzatsak, Turkistonning taniqli ma'rifatchilari, siyosat va jamoat arboblari o'z ijodlarida muxtoriyatdan mamnunligini samimiy izhor etganliklarini ko'ramiz.

Turksitonning o‘z yeriga o‘zi xo‘jayin bo‘lib, tarixini o‘zi yaratish fursati kelganligini yaxshi anglab yetgan Hamza 1917-yilning 25-aprelida “Ulug‘ Turkiston” gazetasida “Turksiton muxtoriyatiga” nomli she‘rini chop qildiradi. To‘rt yuz yillik Romanovlar davlati tugatilib, asorat va xo‘rluk bitib, millat shavkati qaytganidan astoydil sevingan shoir Turkiston muxtoriyatini olqishlaydi. Ko‘ngil shodiligidan mamnun Hamza g‘ofil qolib fursatni boy bermaslik kerakligidan o‘z eldoshlarini ogoh etadi.

Hamza Sohibqiron Temur ruhi erk yo‘lida jonini tikkan yurtdoshlarni toptalgan, xo‘rlangan o‘lkani yashnatishga chaqirayotgani, birlashishga da‘vat etajagini alohida ta‘kidlaydi. Din va millat nomidan dindoshlariga qarata murojaat etgan shoir ushbu muborak onlarni qadramagan kimsalar Muhammad Mustafo (s.a.v) ning ummatlaridan emas, – degan keskin fikrlarni aytishgacha jur‘at etadi.

Darhaqiqat, qo‘lga kiritilgan yutuqni shoir tangrining rahmatidan deb biladi. Diniy kelishmovchilik va mazhab bo‘linishlarini bartaraf qilib el-yurt istiqboli yo‘lida butun bir islom millatini birlashishga, yakdil bo‘lishga chorlaydi. Yangi bir zamonni muborakbod qilar ekan, turkiy qavmni avlodlar yaxshi so‘zlar bilan xotirlashlari uchun jahonga tanilgan ulug‘ ajdodlarimizning qutlug‘ nomlari va azaliy qadriyatlarimizni ulug‘lashga chaqiradi. Yoshlarga alohida murojaat qilgan shoir muborak zafar yo‘lida Erk, Ozodlik, Birdamlik uchun to‘kilgan qonlarni qutlug‘ sanaydi.

Shoir obu zodlikning shonli kunlari o‘z-o‘zidan kelmaganini uqtirish, kurashlar va qurbonlar evaziga erishgan yutuqlarimizni qayta-qayta qutlashdan zinhor charchamaydi:

Bugun qaysi bir ko‘ngul dilshod o‘lmasun?!

Bugun qaysi mironshohlar obod o‘lmasun?!

G‘ofil qolmang bul fursat barbod o‘lmasun?!

Qutlug‘ bo‘lsun Turkiston muxtoriyati!

Yashasun endi birlashub islom millati! [7, 155]

To‘qqiz band, 47 misradan iborat she‘rning har bandidan keyin keluvchi xor uchun mo‘ljallangan so‘nggi ikki misra takrorlanib, ma‘noni ta‘kidlashga, yetakchi fikrni yanada kuchaytirib, da‘vat ohangini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Umuman, Hamza she‘riyatida yozma adabiyotdagi an‘anaviy she‘r tuzilishi shakli aruz bilangina cheklanib qolmay, xalq she‘riy tuzilishiga faol murojaat qildi. Uning boy ifoda vositalari va obrazlar olamidan keng foydalandi. U o‘z she‘rlarini xalq tili boyligi va og‘zaki ijodiga imkon qadar yaqinlashishga intildi. Adabiyotimizning g‘oyaviy-badiiy saviyasini kengaytirishga, ijtimoiy muammolarni kuyunchaklik bilan ko‘lamdor ifodalashga harakat qildi. Bunda u o‘ziga xos obrazli ifodalar va tasvir usullariga, ramz, majoz va ishoralarga murojaat qildiki, bu shoirning o‘ziga xos iste‘dod egasi ekanligini ko‘rsatadi.

Anglashiladiki, Hamza mahjubani an‘anaviy tarzda jonning jononasi tarzidagina tushunmaydi. Nainki jon, balki tomirlarda oqayotgan hayotbaxsh qon kabi aziz biladi va ardoqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Афоқова Н. Ўзбек жадиd шеърлятида шеърлий шакллар тараккльети тамойиллари. Филол.фан.д-ри...дисс...автореп. – Т., 2005. – Б.16.
2. Белинский В. Г. Адабий орзулар. – Т.: Адабийет ва санъат, 1977. – Б. 99.
3. Болтабоев Х. Адабийет энциклопедияси. – Т.: Mumtoz so‘z, 2014. – Б.290.
4. Ёкубова С. И. Ўзбек жадиd шеърлятида образ ва рамзлар поетикаси.
5. Филол.фан.б.фалс.док...дисс. – Тошкент, 2025. – 153 б.
6. Каримов Н. XX аср ўзбек адабийети тараккльетининг ўзига хос хусусиятлари ва миллий истиклол мафкураси. Филол. фан. д-ри ... дисс. – Т.: 1993. – Б.11.
7. Ҳамза. Тўла асарлар тўплами. Беш жилдлик. Ж.2. – Т.: Фан, 1988.
8. Ҳусайн С. Ҳамза Ҳакимзода. Ҳаёти ва фаолияти. – Тошкент – Самарқанд, 1940. – Б.21.
9. **Matyokubova T.** Philosophical-Aesthetic Conception: Community And Individuality // Texas Journal of Multidisciplinary Studies. 2024. № 29. – Pp. 120-122
10. **Matyokubova T.** The Expression Of The Poet’s Feelings In Gafur Gulam’s Poetry // American Journal of Advanced Scientific Research. 2024. № 1. – Pp. 62-64
11. Matyokubova T. G ‘afur G ‘ulom she’riyatining poetik jozibas (Shoirning “Kuzatish” va “Sog ‘inish” she’rlari tahlili misolida) // Uzbekistan: yazyk i kultura . 2024. № 2. – B. 88-98
12. Hamza Besh tomlik to‘la asarlar to‘plamining ikkinchi tom. –Toshkent, Fan, 1988. – 562 б.
13. Yakubov I. Mustaqillik davri o‘zbek romanlari poetikasi: filol. fanlari dok... diss. – Т., 2018. – 248 б.
14. Yakubov I. Socio-Genetic Factors Of Changes In The Character Of The Main Character // Texas Journal of Multidisciplinary Studies. 2024. № 29. – Pp. 123-126
15. Yoqubov I. Erkin A‘zamning “Zabarjad” kinoqissasida qahramon botinidagi evrilishlar tasviri // Uzbekistan: yazyk i kultura . 2024. № 2. – B. 66-77
16. Yokubova S.I. Jadid she’riyatida peyzaj bilan bog‘liq poetik obrazlar tasviri // O‘zbekiston:til va madaniyat. – Toshkent, 2022, № 3. – B. 42-54.
17. Yokubova S.I. Jadid she’riyatida ramzlar: semiotik va germeneytik talqin // O‘zbekiston: til va madaniyat. – Toshkent, 2023, № 3. – B. 79-90.